

УДК 387.881.161.2:81'243

А. Ф. Радченко,
старший викладач
(Київський університет імені Бориса Грінченка)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація

У статті обґрунтовано організаційні засади дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов під час навчання української мови у вищому навчальному закладі. Зазначено, що цей процес має бути інтенсивним, продуктивним та дієвим, спрямованим на формування лінгвокреативності, критичного мислення, дослідницьких умінь і навичок.

Ключові слова: організація дослідницької діяльності, дослідницька діяльність, дослідницькі вміння, принципи, педагогічні та лінгводидактичні умови організації дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов.

Summary

In the article organizational foundations of research activities of future teachers of foreign languages in the process of the Ukrainian language acquisition in a higher educational establishment are specified. It is stressed that teaching Ukrainian to future teachers of foreign languages should be an intensive, productive and efficient one aiming at forming linguocreativity, critical thinking and research skills.

Key words: organization of research activities, research activities, research skills, principles, pedagogical and linguodidactic conditions of organization of research activities of future teachers of foreign languages.

Трансформація сучасного суспільства, посилення міжкультурних контактів потребує подальшого вдосконалення освітнього процесу у виші, забезпечення атмосфери пізнавально-дослідницької співпраці суб'єктів навчання, здатних здійснювати науковий пошук, саморозвиватися й самовдосконалюватися. Сучасний учитель іноземних мов повинен уміти швидко орієнтуватися в умовах значного збільшення інформаційних потоків, працювати з лексикографічними, науково-популярними, навчальними й довідниково-енциклопедичними джерелами, що й зумовлює необхідність удосконалення змісту й технологій формування професійної компетентності, важливим складником якої є дослідницькі вміння й навички. Свого часу В. Сухомлинський зазначав, що педагогічна діяльність неможлива без елемента дослідження, бо вже за своєю логікою та філософською основою має творчий характер [10, с. 471]. Ця думка не втратила своєї актуальності й нині. За твердженням О. Семенов, учитель третього тисячоліття, – це дослідник: йому необхідно володіти високою професійною мобільністю, орієнтуватися в широкій фаховій і суспільно-політичній інформації, знати сучасні наукові концепції. Цього можна досягти за умови активної участі в науково-дослідній роботі як невід'ємній складовій системи професійної підготовки в умовах вищого навчального закладу [8, с. 209].

Аналіз спеціальної літератури (Є. Барбіна, М. Князян, О. Малихін, С. Мартиненко, О. Пометун, В. Прошкін, О. Семенов, Л. Хоружа та ін.) засвідчує, що виправданою є посилена увага сучасної дидактики й лінгводидактики вищої школи до навчання на дослідницьких засадах,

зумовлена інноваційними освітніми стратегіями, високою динамічністю розвитку освітніх технологій, що потребує від особистості пошуково-дослідницької активності. Відповідно навчання української мови майбутніх учителів іноземних мов має бути інтенсивним, продуктивним та дієвим, спрямованим на формування лінгвокреативності, критичного мислення, дослідницьких умінь і навичок. За такого підходу навчання української мови розуміємо не лише як засвоєння системи теоретичних знань та вироблення практичних умінь і навичок студентів, а й як розвиток мовної особистості вчителя іноземних мов, який досконало володіє кількома іноземними мовами, а також українською як державною, має сформовані здібності керувати власною когнітивно-інтелектуальною діяльністю на основі усвідомлення універсальних способів пізнання мов.

Мета статті полягає в обґрунтуванні організаційних засад дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов під час навчання української мови у виші.

Проблеми організації дослідницької діяльності суб'єктів навчання стали предметом вивчення психологів К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, П. Блонського, Л. Божович, Дж. Брунера, І. Зимньої, А. Плигіна та ін.; дидактів А. Алексюка, Н. Бібік, С. Гончаренка, І. Лернера, О. Матюшкіна, М. Махмутова, О. Савченко, Г. Селевка, В. Сластьоніна, А. Фурмана, М.Фіцули, В. Химинця та ін.; лінгводидактів З. Бакум, О. Біляєва, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Донченко, В. Загороднової, С. Карамана, О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мамчур, В. Мельничайка, С. Омельчука, Н. Остапенко, М. Пентилюк, К. Плиско, В. Скуратівського, І. Хом'яка, Г. Шелехової та ін. Важливу роль в організації навчання української мови на дослідницькій основі у виші мають концептуальні положення провідних зарубіжних дослідників Б. Блума (США), В. Оконя (Польща), Дж. Равена (Шотландія), Р. Якобсона (США) та ін.

Як свідчить аналіз наукових джерел, дослідницька діяльність студентів будується на засадах дослідницького підходу, що визначає її напрями, зміст, форми. Дослідницький підхід у лінгводидактиці не є новим, його елементи закладено в теоретичних основах української лінгводидактики другої половини ХХ ст. О. Біляєвим, В. Мельничайком, М. Пентилюк, Г. Передрій, Л. Рожило [5]. Виокремлюючи три рівні засвоєння мовного матеріалу (сприймання матеріалу, запам'ятовування його і відтворення; багаторазове повторення матеріалу за певним зразком на основі усвідомлених знань; засвоєння знань шляхом розв'язання проблемних завдань, коли учні набувають досвіду творчої діяльності), учені-методисти наголошують на тому, що сучасний навчальний процес передбачає обов'язкове доведення основних мовних знань і вмінь до третього рівня, що є умовою розвивального навчання, у якому "дидактичні дії забезпечують розвиток пізнавальних здібностей" [5, с. 11].

Сучасний дослідник проблеми С. Омельчук дослідницький підхід тлумачить як складне лінгводидактичне інтеграційне явище, в основу якого покладено реалізацію продуктивних методів навчання української мови, спрямованих на формування в учня мовної дослідницької компетентності, підвищення рівня його пізнавальної активності й самостійності, творчих мисленевих здібностей тощо [6, с. 113].

Дослідницьку діяльність науковці традиційно розглядають у контексті психологічної теорії діяльності, що відображено в студіях К. Абульханової-Славської, В. Загв'язинського, І. Зимньої, О. Леонтьєва, С. Максименка, С. Рубінштейна, О. Сергєєнкової, Г. Щедровицького та ін. Опрацювання спеціальних джерел уможливило висновок про неоднозначність підходів науковців до тлумачення поняття «дослідницька діяльність». Її розглядають переважно як діяльність суб'єкта, спрямовану на здобуття нових знань, що ґрунтується на науковій методології.

У статті дослідницьку діяльність визначаємо як вид інтелектуально-творчої пошукової діяльності, що здійснюється на засадах пошукової активності й дослідницької поведінки майбутніх учителів іноземних мов у процесі опанування української мови засобами усвідомленого застосування методів наукового дослідження. Оптимально організована дослідницька діяльність сприяє формуванню в студентів сукупності професійно значущих якостей, зокрема пізнавальної активності й самостійності, готовності до інноваційної діяльності, розв'язання дослідницьких завдань.

Слушною вважаємо думку авторів "Практикуму з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі", що науково-дослідницька діяльність студентів у вищих навчальних закладах України здійснюється поетапно від курсу до курсу з поступовим зростанням обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок під час виконання ними дослідницької та наукової роботи, що й забезпечує вирішення таких завдань, як формування наукового світогляду та оволодіння методами наукового дослідження; розширення наукової ерудиції майбутнього фахівця; розвиток нахилів до пошукової дослідницької діяльності, до творчого розв'язання навчально-виховних завдань у сучасній школі; прищеплення студентам умінь і навичок самостійної науково-дослідницької діяльності [7, с. 161].

У лінгводидактиці одним із видів дослідження визначено навчальне як складник дослідницького методу навчання мови, що "передбачає організацію пошукової творчої діяльності учнів/студентів шляхом постановки нових для них проблем і проблемних завдань" [12, с. 102].

Аналіз і синтез наукової літератури засвідчує, що до навчального дослідження з мови, як і до наукового, висувають такі вимоги: об'єктивність, відтворюваність, доказовість, точність, етапність, що реалізується через застосування загальнофілософських принципів (принцип загального взаємозв'язку і розвитку, єдності протилежностей, взаємозалежності і взаємопереходу тощо), загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, формалізація та ін.); специфічних методів, що застосовуються в лінгвістиці (описовий, порівняльно-історичний, зіставний, структурний, дистрибутивний аналіз, трансформаційний аналіз та ін.).

Для нашого дослідження продуктивним виявилось твердження Т. Чернецької про відмінність між навчальним і науковим дослідженням, яка полягає в тому, що під час їх здійснення активізації підлягають різні інформаційні простори, зокрема: навчальним дослідженням передбачено оперування інформацією активного інформаційного простору; натомість у процесі наукового дослідження особистість здійснює діяльність і в активному інформаційному просторі, і в неактивних інформаційних просторах майбутнього та (чи) минулого [11, с. 158]. Нам імponує позиція Г. Макотрова, яка вважає, що навчальне

дослідження є стиснутим і згорнутим, що загалом може бути відтвореним і являє собою частину всього процесу наукового пізнання [4, с. 20]. Розглядаючи навчальне дослідження як творчий процес, науковець виокремлює в ньому шість функційних блоків: самовизначення, самопізнання, самоорганізацію, саморегуляцію, самоосвіту та самореалізацію. До того ж останній блок, на думку Г. Макотрової, є, з одного боку, найвищим, з іншого – проміжним, є свідченням того, що особистість стає суб'єктом власного розвитку. С. Омельчук, з'ясовуючи відмінність між навчальним і науковим дослідженням, наголошує на спільних ознаках цих двох видів дослідницької діяльності з мови, до яких зараховує: 1) етапність; 2) теоретичний і емпіричний характер; 3) можливість індивідуального і колективного проведення дослідження [6]. На думку науковця, навчальне дослідження передбачає, по-перше, залучення учнів до процесу перевідкриття наукових знань (теорій), що сприяє формуванню й культивуванню різних форм наукової праці та теоретичного мислення; по-друге, формування такого типу навчально-дослідницької діяльності, який виводить на передній план породження людського знання; по-третє, навчання учнів логічних розумових операцій і процедур дослідження, формування активності й цілеспрямованості мислення, розвиток його гнучкості. Екстраполюючи твердження С. Омельчука в освітній процес вишу, вважаємо, що систематичне залучення студентів до як до навчальних, так і до наукових досліджень сприяє формуванню в них дослідницьких умінь (обирати з низки запропонованих тему дослідження, формулювати її мету й завдання, об'єкт, предмет, визначати методи наукового дослідження й уміти користуватися ними, здійснювати бібліографічний пошук, опрацьовувати теоретичний матеріал з теми дослідження, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, описувати результати наукового пошуку, переробляти інформацію, включати її у власний текст, пропонувати алгоритм розв'язання проблеми, окреслювати перспективи подальших наукових пошуків тощо).

Дж. Дьюї, один із засновників дослідницького навчання, описуючи "повний акт мислення", виділив п'ять його етапів (ступенів), а саме: а) відчуття утруднення; б) виявлення й визначення його; в) висунення можливого задуму розв'язання його (формулювання гіпотези); г) формулювання висновків (логічна перевірка гіпотези); г') подальші спостереження й експерименти, що дають змогу підтвердити чи спростувати гіпотезу, дійти висновку [2].

Ми вважаємо, що окреслені етапи необхідно враховувати в організації дослідницької діяльності студентів, систематично залучаючи їх до розв'язання проблемних завдань. Так, опановуючи тему "Лексикологія української мови", доцільно ознайомити студентів із міркуванням К. Чуковського, який зазначив, що перекладачі мають надто бідний запас синонімів, і це робить їхній текст невиразним.

Для збагачення словникового запасу майбутніх учителів іноземних мов, яким доведеться перекладати тексти з іноземних мов українською і навпаки, до того ж у майбутньому навчати цього учнів, ми запропонували систему навчальних завдань дослідницького характеру, що передбачають висловлення власного бачення проблеми, зіставлення текстів майстрів світової літератури, перекладених українською різними перекладачами, задля спостережень над добром мовних засобів конкретними авторами, їх лінгвостилістичного аналізу.

Крім того, до кожного з розділів курсу “Сучасна українська літературна мова” розробили систему вправ на дослідницькій основі. Наведемо для прикладу окремі зразки вправ до розділу “Фонетика”:

- Прочитайте визначення фонетики, які подано за підручниками і посібниками для студентів-філологів. Проаналізуйте кожне із визначень. На які аспекти вивчення звукової будови звертається в них особлива увага? Яке визначення здається вам оптимальним? Обґрунтуйте. Законспекуйте окремі визначення фонетики (на вибір).

- Прочитайте визначення фонетики, які подано за шкільними підручниками і посібниками для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. На який із аспектів у визначенні фонетики як науки наголошують автори підручників і посібників?

- Проведіть лінгвістичне дослідження за поданими завданнями:

1. Прокоментуйте думку науковців про функцію звуків у мовленні, дібравши власні приклади.

Завдяки тому, що звуки мови протиставляються один одному за цілою низкою ознак, ми легко сприймаємо на слух будь-які слова. Замініть хоча б один звук у слові – і воно “зруйнується” або перетвориться на інше (І. Постникова, І. Підгаєцька).

2. Прокоментуйте думку науковця О. Сербенської, висловлену в поданому тексті: литовські вчені дослідили, що складена геофізиками карта електромагнітних полів на території їхньої держави накладається на карту литовських діалектів з точністю до одного кілометра.

3. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Підготуйте лінгвістичне повідомлення “Звуковий образ Держави”, використовуючи додаткові джерела.

Учені стверджують: у зв'язку з тим, що корінний етнос формується дуже тривалий час в однорідному природному середовищі, між ним і цим середовищем встановлюється *гармонія*. Доведено, що кліматичні умови, неповторні навколишні ландшафти, особливості рослинного і тваринного світу, гравітаційного та магнітних полів, геохімія – все це певним чином впливає на фізичні та психічні властивості етносу, його соціотип, мову, традиції, мелос. І чим глибший родовід має людина, тим комфортніше почуває себе на своїй батьківщині, менше хворіє, має більшу життєву енергію. Якраз звукова мова відіграє надзвичайно важливу роль – на жаль, ще не зовсім пізнану й усвідомлену – в активізації біоритмів національного інстинкту, у зміцненні психофізичної структури національного типу, у мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму. І тому дуже важливо дбати про звуковий образ Держави.

4. Прокоментуйте думку науковця щодо частоти вживання голосних і приголосних звуків української мови в усному мовленні. Доберіть приклади для підтвердження власних міркувань.

Не кожний задумується над тим, що частота вживання голосних (йдеться про українську мову) порівняно з приголосними надзвичайно велика. Якщо у фонетичній системі голосні становлять всього 15,8%, то в живому мовленні ця цифра інша – майже 42%. У кожній мові є своя звукова система. І ця система, можна сказати, найконсервативніша. Якщо словниковий склад мови за 10 років оновлюється на 25%, то зміни у звуковій системі можна простежити хіба що на відрізок в сотні, а то й тисячі років (За О. Сербенською).

Загалом робочу програму навчальної дисципліни “Сучасна українська літературна мова” ми побудували з урахуванням таких специфічних принципів організації дослідницької діяльності: *принципу альтернативного інтерпретування мовних явищ*, згідно з яким студентам подається інформація, що свідчить про наявність різних поглядів з-поміж науковців на проблему, наприклад: розбіжності у тлумаченні теорій складу, теорій речення, класифікації речень, частиномовного розподілу в сучасній українській літературній мови тощо; *концентричного принципу*, згідно з яким відбувається поступове нарощення знань студента (на першому курсі в межах дисципліни “Українська мова в професійному спілкуванні” актуалізовано знання, здобуті в школі, поглиблено деякі аспекти. Курс “Сучасна українська літературна мова”, що опановується на старших курсах, поглиблює й систематизує знання, отримані на першому курсі, сприяє правильному розумінню відмінного й спільного в різних мовах.

Ми взяли до уваги й принципи, виокремлені С. Омельчуком, зокрема: *принцип проблемності*, що на думку науковця, стимулює пошукову самостійну діяльність суб'єктів навчання у процесі засвоєння системних знань і формування на їхній основі відповідних умінь і навичок як засобу пізнання, спілкування, самовираження; *принцип дослідницької й пошукової активності студента*, що передбачає врахування особливостей психічних процесів (пізнавальних, емоційних та вольових), передусім мислення, пам'яті, уваги, волі; *принцип креативності*, що стимулює студентів до створення мовленнєвого креативного продукту [6].

Поділяємо думку О. Горошкіної та О. Караман, що навчання у вишах вважається періодом соціалізації людини, формування фахівця в конкретних соціальних умовах, оскільки саме в цей період відбувається активне набуття соціального й мовленнєвого досвіду, що поступово перетворюється в особистісні цінності й орієнтації. Алгоритм формування креативності студента має бути закладений у змісті навчальних і робочих програм з усіх дисциплін [1, с.31]. Це й спонукало нас до врахування в розробленій системі завдань, орієнтованих на відкриття нових смислових зв'язків та відношень між мовними одиницями, реалізації їх у власному мовленнєвому продукті.

Окрім принципів, ми врахували апробовані Т. Симоненко педагогічні умови розвитку дослідницьких умінь студентів:

- усвідомлення кожним студентом власної професійної дослідницької позиції;
- організація доброзичливої та ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі “студент-викладач”;
- створення на філологічному факультеті дослідницької атмосфери;
- розвиток творчої активності студентів на основі надання можливостей для здійснення наукових досліджень з тих тем, що цікавлять майбутніх словесників;
- навчання наукових методів пізнання та технологій розв'язання дослідницьких завдань;
- систематизація й послідовне ускладнення змісту, видів та форм дослідницької діяльності;
- взаємозв'язок змісту й методів організації науково-пошукової роботи в процесі навчальних занять;

– урахування рівня та індивідуальних можливостей студентів, застосовуючи при цьому елементи технологій диференційованого та евристичного навчання [9, с. 84].

Ми взяли до уваги також одну з порад С. Карамана про необхідність застосування різних способів структурування навчального матеріалу з виокремленням узагальнювальних таблиць, схем, моделей, мультимедійних презентацій, що містять головні теоретичні відомості і факти мови, об'єднані темою заняття [3, с. 90]. З огляду на це було виокремлено ще одну лінгводидактичну умову організації дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов – систематичне залучення їх до виконання завдань, спрямованих на формування вмінь трансформувати навчальну інформацію, користуючись вербальними й невербальними засобами (схеми, таблиці, семантичні конспекти, мультимедійні презентації, використання інфографіки для ілюстрування мовних явищ тощо).

Отже, оптимально організована дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов в освітньому процесі сучасного вишу сприяє усвідомленому засвоєнню знань, формуванню в студентів низки професійно значущих якостей, дослідницьких умінь, лінгвістичної креативності. Завдання викладача полягає в тому, щоб правильно визначити загальну дослідницьку стратегію й індивідуальну траєкторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошкіна О. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема / О. Горошкіна, О. Караман // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 12. – С. 29-33.
2. Дьюи Дж. Психологія и педагогіка мышления [Текст] / Джон Дьюи ; пер. с англ. Н. М. Никольской. – М. : Совершенство, 1997. – 208 с.
3. Караман С. О. Упровадження педагогічних інновацій у теорію і практику професійної підготовки вчителя-словесника / С. О. Караман // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 50. – 2010. – С.87-97.
4. Макотрова Г. В. Школа исследовательской культуры [Текст] : учеб. пособие / Галина Васильевна Макотрова ; под ред. проф. И. Ф. Исаева. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. – 300 с.
5. Методика вивчення української мови в школі [Текст] : посіб. для вчителів / [О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук, Г. Р. Передрій та ін.]. – К. : Рад. шк., 1987. – 248 с.
6. Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика : [монографія] / Сергій Омельчук. – К. : Генеза, 2014. – 368 с.
7. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: Навч. посіб. / [О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум, О. В. Караман, О. А. Копусь] ; за ред. О. М. Горошкіної, С. О. Карамана. – К. : "АКМЕ ГРУП", 2015. – 250 с.
8. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури / О. М. Семенов : монографія. – Суми: ВВП "Мрія-1" ТОВ, 2005. – 404 с.
9. Симоненко Т. В. Організація науково-дослідницької роботи майбутніх учителів-словесників у вищих навчальних закладів / Т. В. Симоненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2010. – № 22 (209). Ч. 1. – С. 79 – 85.
10. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 393-627.
11. Чернецька Т. І. Освітнє середовище навчально-дослідницької діяльності дітей: структурно-функціональні основи формування [Текст] / Т. І. Чернецька // Інформаційно-освітній простір: технологічні концепти формування і розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29–30 жовтня 2013 р.). – К. : [б.в.], 2013. – С. 157–161.
12. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь : более 2000 единиц [Текст] / Анатолий Николаевич Щукин. – М. : Астрель ; АСТ: Хранитель, 2008. – 746 с.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2017